

2.

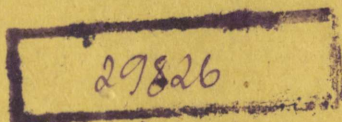
H. C. Pitsahl.

Narva vallutamine 1558 a.

Vene okupatsioon Alutaguses

Vene okupatsioon Alutaguses

1558—1581.

5

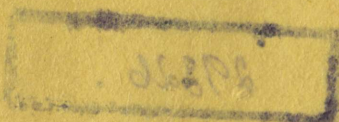
KIRJASTUS «NAUDING» — TALLINN.

H. C. Pittsbl.

Narva vallutamine
1558 a.

Vene okupatsioon Alutagusel

1558-1581

3

KIRJASTUS "VAUDING" - TALLINN

H. C. Pitsahl.

Narwa wallutamine 1558 a.

ja

Wene okupatsioon Alutaguses

1558—1581.

KIRJASTUS „NAUDING“ TALLINNAS.

✓
H. C. P. P. P.

Karl Rabanowi trüff Tallinn, S. Pärnu 5 — 1933 a.

A-13716

Narwa wallutamine 1558 a.

Liitnud Pihkwa ja Nowgorodi osariigid Moskwa, taotles suurwürist Joann III Suurwene kogu mist lõpulistult. Seega ulatus Moskoowia piir 15. sajandi lõpul juba Laadoga järwest Neewa jõesuuni, sealt Raporje rannikut kaudu Narwa jõesuhu, kust siirdus mööda Narwa jõge ja Peipsi idakallast Pihkwa järweni, algas jälle selle läänekaldalt Wõhandu jõesuust ja wenis sealt Mäda jõe kaudu Piusa jõe ülemjooksule, ürgorgu, et siirduda selle wafaharu Meeksi jõekese kaudu Aluksne järwe suunas. Kuna enda wõimu kindlustamiseks Narwa jõel ei jätkunud enam Zami (Jamburi) ja Dudowa kindlustustest, Joann käs kis ehitada 1492 a. Narwa jõe käämus asetsewale kalsurünkale, just ordulosi wastu, tugewa Iwangorodi kindluse, mis pidi saama wõimsaks sõjaliseks toetuspunktiks Liwi wastu.

Ordumeister Wolter v. Plettenbergi wõidud olid küll tõrjunud idast tärkawa Wene hädaohu pitemaks ajaks eemale, kuid 16. sajandi kesk el see tõusis jälle äwardawal kujul esile. Ja kuna kestew rahu, omawahelised intriigid konföderatsioonse Liwi ühikutute wõimude wahel, osalt ka usuline reformatsioon, kllustasid kogu ühistonna ühikutesse parteidesse, kes ajasid omaette ainult kõige kitsamat sihipoliitikat, kuid maa julgeoleku ja tulewiku kind-

lustamiseks ei tahtnud midagi wõtta ette, siis polnud ime, et ajajooksul sõjaline wõime ruineerus, maakaitse desorganiseerus ja kogu selle jõuetus wiimaks paljastus täiesti 1558 a. alganud Wene-Liwi sõjas.

1533 a. troonile pääsnud Joann IV ei leppinud saades täisealiseks enam endiste piiridega. Selle julmi ja suurusehullustust põdewa wõimuwaltseja sõjalised pretensioonid ulatusid juba kaugemale, ja et põhjustada oma wallutamiskawatsusi Liwi suhtes, ta püüdis aeglasti toonitada, nagu oleks Liwi igiwana Wene ala, sest tal olnud wanasti mõningaid maksukohustusi Nowgorodile ja Pihkwale.

Teisest küljest aga tuleb mainida suurenewat kaubanduslist ja diplomaatilist läbikäimist Lään Euroopaga, milleks Moskwal oli wajalik otsida hõlpsamat ühenduse võimalust sealsete maadega. Seni see oli ehamugaw, sest kogu Läänemeri seisis teiste riikide wõimu all, need aga, nähes Moskwa wõimu hoogsat tõusu, tegid selleks kawakindlast takistusi. Eriti just Liwi, olles huiwatatud transiitkauba läbimeest, püüdis Moskwa läbikäimisest Lään Euroopaga ammutada endale mõningaid tulusid.

Pärast 1503 a. tehtud rahu Moskwa püüdis Liwi, eesotsas Tallinna ja Riiga, koondada

enda kätesse kogu Wene wälis-
kaubandust, kus see aga osutus
wõimatuks, seal vähemalt eten-
dada wahetalitaja osa, et saada
head wahetajasi. Need kitsendused
tekitasid suuri raskusi wälismaa
kaupmeestele. Ja kui Hansapäew
1534 a. palus Narwat, mis oli
seni Tallinna kaubanduse pea-
laoks Wene piiril, wõtta Hansa
liikmeks ja lubas sinna asutada
oma faktoria, siis oldi kategoo-
riliselt selle wastu. Wiimaks kee-
lati koguni otsekohene kauban-
duslik läbikäimine Liwis wälis-
maa ja Wene kaupmeeskonna
wahel. Peale selle tehti kitsen-
dusi ka mõnesuguste kaupade
transiidile Wenesse. Kõik see hal-
was Wene läbikäimist wälismaa-
dega, mis loomulikult ei meeldi-
nud isemeelsele Joann IV-le, pea-
legi kui ta nägi, et Liwis tehti
järjekindlalt takistusi wälismaalt
werbitud oskustöölise sissetoo-
miseks Mostoowiasse. On teada,
et Tallinn saatis korduvalt hoiat-
usi Hansa linnadele selles suh-
tes, kirjeldades tumedates wär-
wides seda hädaohtu, mis ees-
kätt ähwardawat just Liwit ja
teisi Läänemere äärseid maid,
kui Moskwa wälismaa instruktore
ja moodsate relwade abil
lorraldab oma sõjawäe Lääne-
Euroopa moodi ümber ja omab
selle kultuuri saawutisi. Ka Poola
mõjutas keiser Karl V, nii et see
tegi ülesandeks ordumeistrile, sõja-
warustust ja tehnilisi jõude Liwi
kaudu Wenesse mitte lasta min-
na. Samuti toimis ka Rootsi ku-
ningas Gustaw Wasa, kelle sõ-
jalise kontrolli alla kuulus Soo-
melahje idaosa Neewa jõesuuni.

Seni oli kaubandus Zwango-
rodiga kaswanud ühtelugu. Hansa
linnade soowil juba keiser Magi-
milian I saatis 1509 a. Wasili III
kirja, kus rõhutas eriti kauban-
duse edustamist. See kiri saadeti
Zwangorodi wojewoda Iwan
Semka läbi Moskwasse. Tagajär-
jeks oli rahuleping Liwiga 14
aastaks. Seda pikendati 1521 a.
10 aastaks ja 1535 a. weel 20
aastaks. Ka wälismaa kaupmees-
konnale lubati asuda Zwangoro-
di alewisel; näiteks daanlastele
1517 a. anti luba ehitada endile
sinna maju ja isegi kirik.

Ka Cesti talunikud püüdsid
wenelastega kaubelda omal käel.
Selle tõestamiseks 1522 a. anti
määrus, et nad ei tohi minna
oma kaubaga Zwangorodi, waid
peawad seda müütama Narwa
turul.

1521 a. Sassa Hansa linnad
tahtsid awada Narwas oma fak-
tooria (kaubakontori), kuid Liwi
linnad ei annud selleks luba,
kartes Zwangorodi kaubanduse
tõusu Narwa wahetalituse läbi
ja toonitajid, et olewat üldse
hädaohtlik awada kaubakontor
kardetawa waenlase ligidal. 1542
a. Hansapäewal tõsteti jälle üles
küsimus, wõtta Narwa Hansa
liitu. Tallinn andis selleks nüüd
küll oma nõusoleku, kuid tingi-
musel, et Narwa katkestaks oma
kaubanduslise läbikäimise Zwan-
gorodiga. Eriti tungiwalt soowi-
tas wõtta Narwat Hansa liitu
Liüübel. Narwa omaltpoolt sea-
dis aga üles nõudmise, et ta
wabastataks maksudest, mida nõuti
liikmetelt sõjawäe ülalpidamiseks
ja Hansapäewade kokkufutsumise

kulude katteks. Dife ennekuulmatu nõudmine Hansa liidus, tõendab Forster.

1550 a. lõppes waherahu ja nüüd seda pikendati Moskwa poolt ainult 1 aastaks. Järgmisel aastal Joann IV ähwardas Liiwit koguni sõjaga, kui see ei loobu oma taktikast, mis kitsendas Wene kaupmeeste kauplemiswabadust ja takistas transiiti, kuid tegelikke samme sõjaks ette ei wõtnud. Wast mõjus selleks kaasa ka ordumeistri samm, kes saatis oma woliniku Philipp v. Brüggeni abipalwega keisri juurde, keda nüüd enam kui kunagi warem peeti Liwi otsekoheseks ülemwalitsejaks.

1554 a. läkitati Wolmari maapäewa wolitusel saadikud Moskwasse rahu sõlmimiseks 30 aastaks, kusjuures tehti neile ülesandeks, mitte lubada wenelaste keelatud kaupade sissewedu, samuti waba läbipääsu Liwi kaudu. Kuid Moskwas tabas saadikuid üllatus: tsaar nõudis esmajoones Tartu piiskopkonnalt maksu, mida see kunagi olewat maksnud Pihkwale. Samuti nõuti kauplemiswabadust wälismaalastega Liwis, waba transiiti ja muud. Ühtlasi esitati nõue, et Liwi ei astuks liitu Poola ja Leeduga Wene wastu.

Kuna Liwi saatkond seda ei wõinud lubada, sest puudusid sellekohased wolitused, ähwardati nõudmist wiia läbi surwe abil. Wiimaks nähes, et pole muud pääseteed, andsid saadikud pita-peale järele. Nii jõuti kokkulepele, mis osutus Liwi suhtes küllalt alandawana.

Et Moskwa walmistus sõjaliselt aktiivsemale, polnud enam kahtlust. Nii nägid saadikud Wenes alles, kuidas suured woorid sõjawarustust saadeti piiri poole. Kuigi see wast sündis sõja puhul Rootsiaga, hakati ka Liwi rajal tegema ettewalmistusi. Näiteks 1555 a. saadeti Zwangorodisse wojewooda Michail Godunow ülesandega, hoida kindlus hästi korras ja seda tarbekorral kindlustada, kuna 1556 a. werbiti üle riigi kahurwäelasi ja kästi neid saata Zwangorodi. 1557 a. tegi Joann IV katseid lähemaks läbikäimiseks Lääne-Euroopaga Narwa jõe kaudu. Selleks ta käskis würst Chestunowi ehitada Narwa jõesuhu Rossoni jõe äärde puust kindlustuse, millise tööd wiisid läbi selle abilised Peeter Petrow ja Zwan Wörudkow. Ühtlasi ta läkitas Narwa saatkonna, kes kinnitas, et tsaar olewat walmis andma Narwa kodanikkudele waba kauplemise loa Zwangorodi alewis, milleks ehitab sinna nende jaoks erilise kaubahoowi. Narwale aga näis olewat see ettepanek kahtlase tagamõttega, sest wõis karta, et kaubahoowi ehitamisega koondub Zwangorodi suuremal arwul wäliskaupe, milline asjaolu oleks Narwale lausa kahjulik. Sellepärast lükkas Narwa raat ettepaneku tagasi ja otsustas pisut hiljem isegi kõrgendada tollimaksu transiitkaupadelt.

Nagu juba mainitud, siirdus pärast Nowgorodi Saksia kaubahoowi sulgemist 1493 a. pea kogu Hansa kaubandus Liwi linnadesse, sest siit käis läbi tähtsam kaubatee Wenesse. Rasutades seda

soodsat seisukohta, püüdsid nüüd siinsed suuremad linnad — Riia, Tallinn ja Tartu — kauplemist Wenega teha enda monopoliks, keelates kauplemise wenelastega oma piirkonnas ilma enda wahetaltufeta ja pannes teiste Hansa linnade kaubad kõrgendatud tollimaksu alla. See ühedigusluse rikkumine tekitas muidugi pahameelt teistes Hansa linnades, eriti just Lübeckis, kelle elulised huwid olid seotud Wene kaubandusega. 1551 a. tegigi Tallinn sellase korralduse ja temaga ühinesid peagi Riia ning Tartu.

Et aga ammutada weelgi rohkem tulusid, püüdsid Liwi linnad sõlmida wenelastega isegi eri-kaubalepinguid, mis mõjusid lausa kahjulikult teiste Hansa linnade kaubandusele, kusjuures katsusid suure agarusega takistada Narwa wastuwõttu Hansa liitu, mida soovisid suuremad Sassa Hansa linnad, eesotsas Lübeckiga. Nad saawutasid seda, kuid just sellega sai tõmmatud jäme kriips ühediguslusele, mis polnud kooskõlas liidu põhimäärustega.

Ordumeister Heinrich v. Galeni pealekäimisel loobuti küll 1557 a. oma monopolist, lubades ka teistele Hansa linnadele waba kauplemist Wenega, kuid see wõis sündida ainult Nowgorodi kauba-
hoowis, mis aga pidi jääma Tallinna juhatusse alla. Kauplemine ilma Liwi linnade wahetaltufeta Narwa, Zwangorodi ja Pihlwa kaudu keelati uuesti lõwasti ära. Et aga Moskwa juhtis oma kaubanduse just Zwangorodi kaudu, siis polnud see Sassa Hansa linnadele sugugi wastuwõetaw.

Ja sellepärast offustati samal aastal peetawal Hansapäewal jätkata kaubitsemist just Zwangorodi kaudu, tehes Tallinnale libedaid etteheitelid, et see talitawat liig omakasupüüdwalt.

1557 a. möödus 3 aastat, mille tselstel pidi saadetama Moskwasse Tartu piiskopkonnalt nõuetaw maks, sest sellekohase lepingule oldi warem kirjutatud kergemeelselt alla, kuigi puudusid kohustuselised õiged alused. Nüüd saadeti saatfond Moskwasse läbirääkimisele, kus küll maksusumma wähendamise asjus pika kauplemise järele lepiti kokku, kuid et saatkonnal polnud nõuetawat raha ligi, tjaar aga selle maksimist nõudis jalamaid ega polnud nõus mingil tingimisel wiivitama, kuigi saadikud pakkusid endid pantwangideks ja tagatiseks oma wäärtasju senini, kuni tuuakse raha Moskwasse, nurjusid läbirääkimised täiesti. Kantsler Udschew lohtles saadikuid õige halwasti ja need olid sunnitud pöörduma tagasi.

Et awalbada surwet, tjaar oli hakanud juba enne läbirääkimisi saatma sõjawägesid piirile ja keelas pärast saatkonna lahkumist Moskwest Wene kaupmeestel sõitmast Liwisse oma kaupadega. Ja kuna juba märtsikuus ta oli käskinud ehitada Narwa jõesuhu peatuskoha, et hõlbustada wälismaa laewade saabumist, kes seni oldid sunnitud sõitma mööda jõge Zwangorodi alla, siis oli see asjaolu annud põhjust ordumeister Heinrich v. Galenile karta peatset sõda, millest ta ka informeeris Tallinna ja Riia raati, manitse-

des neid olla sõjawalmis. Samuti ta hoiatas Tartu piiskoppi, et see oleks walwel. Ka Wiru ja Harju mõisnikkudele sai tehtud korraldus, seada walmis oma sõjajõude, kuid kõik need määrused ja manitsused leidsid wähe tähelepanu.

Runa läbirääkimised olid täiesti äpardunud, tulid saadikud kiiresti Moskwaist tagasi, kuid teel neid peeti mitmes kohas kinni, mille tõttu nad saabusid Narwa alles 8. weebbruaril. Enne seda neil oli õnnestunud läkitada salakäskjalaga Bihtwa kaudu Liiwise kiri, kus hoiatasid Moskwa wõimaliku pealetungi eest. See kiri saabus Tartu piiskopile 31. detsembril ja saadeti kohe edasi ordumeistrile.

Polnud enam kahtlust, et sõda nõõdapääsematu. 22. jaanuaril 1558 a. alustasidki wenelased pealetungi. Peawägi liitus Bihtwaist Tartu piiskopkonda, kuna Narwa jõest tulid üle mõned wäiksemad sõjawäeküfused, rüüstades 25. jaanuaril Jõhwi ja Wastnarwa ümbrust.

24. jaanuaril saabus Narwa ametlik sõjakuulutus, mis oli dateeritud Moskwas juba nowembris 1557 a. Selles süüdistati Liiwit, et see pole täitnud 1554 a. rahutingimisi, mitte loobunud kitsendustest Wene kaubanduse alal jne. Runa sõjakuulutus saabus nii hilja, siis äratas kohe kahtlust asjaolu, kas wenelased kirja läkitamisega wast meeleldi wiiwitasid wõi kuupäewa koguni wõlksid, et oleks aega koondada sõjapägesid piirile ja wastast ootamata ründuda, sest juba

saadikute Moskwas wiibimise ajal oli määratud kindlaks Liiwise saadetawa sõjawäe ja selle juhatuseseis. Kuid niihästi sõjakuulutusega kui ka selle alustamisega wiwitati mõni aeg.

Bihtwaist tulnud Wene sõjawägi liikus aga rüüstades läbi Tartu piiskopkonna Wirumaale Ratwere alla, kust läks edasi Narwa suunas, ilma et oleks katsunud wallutada ühtki kindlust. Ordumeister Fürstenberg püüdis koguda sõjawäge ja otsustas minna neid jälgima, kuid wenelased kuuldes, et ordumeister neil kannul, põgenenud niivõrt kiiresti piiri poole, et üle Sämi silla minnes paljud neist kukkunud Kunda jõkke ja uppunud. Kui nad Narwa all hakkasid minema üle jõe, tunginud linnast sõdurid nende kallale, kuid wenelased pääsnud siiski õnnelikult ühes kogu rööwsaagiga üle jõe.

Warsti pärast seda, 19. weebbruaril toodi Narwa Wene ülemjuhataja Schig-Alley kiri, milles teatati, et sõjakäigu põhjuseks olnud: lepingu murdmine Liwi poolt, Tartu piiskopkonnalt lubatud maksukohustuse mittetäitmine ja Wene kaupmeeste õiguste kitsendamine. Seejuures nõuti peatset maksu tasumist ja uue saatkonna läkitamist Moskwasse.

16. weebbruaril 1558 a. palusid Tallinna bürgermeister ja raat ordumeistrit, et saadetak Narwale sõjalist abi ja oleks wajalik häwitada Zwangorod, sest sellest kindlusest olewat wenelastel alaline wõimalus mere kaudu ühendust pidada wälismaadega, sealt

saada sõjavarustust ja sel kombel pida da festwat sõda Liiwiga.

13. märtsil kutsuti Wolmarisse kofku maapäew, kus otsustati ühifelt maa seisukorda puutu waid küsimusi, püüdes leida abinõusid uue ähwardawa rüüstretke ja sõja wastu. Seal jõuti otsusele, et Moskwa ga tuleks iga hinna eest sõlmida rahu ja kui selleks pole muud wõimalust, siis seda esta raha eest. Pooldati pifaajalist rahu, sest keisrilt ei olewat tulewikuski loota ainelist ega sõjalist toetust. Kui parajasti waieldi selle üle, saabus äkki 24. märtsil tsaarilt kiri, kus kuulutati waherahu 23. aprillini, milliseks ajaks pidid Liivi saadikud ilmuma Moskwasse tooma nõuetawat maksu. Tekkis küsimus, kust seda raha wõtta nii ruttu, sest ordul seda polnud ja sedasama tõendasid ka linnad. Riia linn, kes oli laenanud ordule 19.000 taalrit, kuid polnud seda weel saanud tagasi, kuigi tähtaeg mööddunud, teatas koguni, et kui wõlg ei tasuta, ta olewat sunnitud wallandama raha puudusel oma palgasõdureid. Pikkade waie-luste järele jõuti wiimaks kofku-leppele maksu kogumise asjus. See pidi nimelt kogutama esialgu laenude näol ja toodama määratud ajaks Tartu. Kuid raha ei tulnud kofku nii ruttu, kui loodeti. Saadud summad olid wäikesed. Ainult Järwa foogt Bernd a. Schmerten oli saanud Tallinnast laenuna suurema summa — 16.000 taalrit. Sellestõttu wiibis saatkonna ärasõit. Wiimats andis Tartu piiskopfond puuduwa osa laenuna ja siis asus saatfond

lõpuks ometi teele, jõudes 30. aprillil Pihkwasse.

Saadikutele oli tehtud ülesandeks esmajoones awaldada mõju maksu ärajäämiseks, põhjendades palwet sellega, et maa olewat saanud rüüstretke läbi rohkesti kahju. Kui aga see ei aita, siis vähemalt wõimalikult palju sellest summast maha tingima. Määrused kauplemise alal pidid aga jääma maksma endisel kujul. Saatfond jõudis peagi kohale, aga enne kui algasid Moskwas läbirääkimised, tuli äkki ja ootamata Narwa langus.

17. märtsil oli Narwa sõlminud Zwangorodi wojewoodaga eri-waherahu 2 nädalaks. Enne aga, kui lõppes waherahu, hafati äkki 1. aprillil Zwangorodist ägedalt pommitama linna.

Mis põhjusel see sündis, pole õieti teada. Narwa bürgermeister ja raat teatasid ordumeistrile, et linnast pole antad wenelastele mingit põhjust pealetungiks. Kuid Zwangorodi wojewoodad Grigori Kurakin ja Iwan Buturlin teatanud tsaarile, et Narwa lossist hafatud esmalt pommitama Zwangorodi alewit. Kuiwõrt see teade wastab tõele, on kahtlane. Urwatawasti on siin tegemist ainult prowokatsiooniga Wene poolt. Andrei Kurbski oma mälestustes kirjutab, et sakslased joobnud olekus awanud tule Zwangorodi pihta. Sama tõendab v. Bredenbach oma kroonikas, mainides, et Narwa lossikomtuuri sõdurid näinud kindluse tornist Zwangorodis suurt wenelaste salka, kelle pihta kas hoolimatuse wõi wiinastunud oleku mõjul awanud tule. Teised

födurid arwanud nüüd, et waherahu lõppenud ja awanud ka omaltpoolt tule, surmates palju wenelasi. Baewalt on aga usutaw, et Narwa kaitsejaskond toimis nii kergemeelselt, sest linn polnud kaugeltki kaitseisuforras: puudus tarwilisel arwul moon ja sõjavarustus. Tallinn oli küll saanud oma palgasödureid pealik Wolf Wiegeli v. Strahburgi juhatusel Narwa, kuid ei tahtnud neile maksta palka, waid nõudis, et Narwa raat seda teeks ise. See oli aga suure rahapuuduses. Nii teatas 3. aprillil bürgermeister Joachim Krumhausen Tallinna raadile, et linn on sunnitud maksma sõduritele palka kaupmeestelt rekwireeritud kaupadega, kogusummas 8000 marga wäärtuses.

Wene kroonikate teatel olewat sakslased, rikkudes waherahu, hakanud Narwa lossist pommitama Iwangorodit. Buturlin ja Kurafin saanud sellepeale käskjala Moskwasse küsima, mis teha. Seal neile antud täieline tegewuswabatus. Siis alustatud ka Iwangorodist pommitamist kohale saabunud djak Sebastian Woronini käsul, keda tsaar oli saanud tooma wastust Iwangorodisse. Igapäew lasti Narwa ligi 300 wälja tiwikuuli, milledest mõned kaalunud isegi 13 lispunti (s. o. umbes 104 lg.)

See prowokatsioon oli wast tarwilik selleks, et segada Narwa kindlustustööd, peale selle ka mõjuwaks ettekäändeks waherahu rikkumise kohta.

Et seisuford raske, palus Narwa wenelastelt jälle waherahu

ja saatis Joachim Krumhauseni ja Arend v. Dedeni Moskwasse läbirääkima. 9. aprillil tehti Iwangorodi wojewoodaga waherahu. Sellele vaatamata saadeti Iwangorodisse suuremaid wäerühme ja kahureid, mida nägid saadikud teel olles. Sama teatasid Liwi saadikud kirjalikult 30. aprillil Pihkwas, kinnitades, et wenelastel olewat kawatsus piirata Narwat. Kuna samal ajal korraldati rüüstretkeid Dünaburgi, Rositteni ja Marienhauseni aladele, siis see sündis wast selleks, et takistada Liwi sõjajõudude koondamist Narwa piirile.

Wahepeal oli Narwa seisuford muutunud õige raskeks. Näiteks 23. aprillil kurtis bürgermeister, et linnas suur puudus toiduainetest ja kõigist palwetest hoolimata ei olewat saadetud Narwa kaitseks ei sõdureid ega ka toiduaineid, isegi mitte üht muna. Sõduritele palka maksta linn enam ei suutwat, sest kõik allikad olewat selleks juba ära kasutatud, isegi rekwireeritud kaupmeestelt kaupe. Tallinn koguni tahtwat oma Narwas olewaid palgasödureid wallandada ega taha neile maksta palka, nõudes, et seda teeks Narwa. Sel aga puuduwat raha. 26. aprillil kirjutas Narwa foogt Ernst v. Schnellenberg ordumeistrile, et wenelased muutuwat juba õige julgunuks, kuna nad näewad, et linnale ei saadeta abi. Sellepärast olewat karta, et linn ei juuda kaua end kaitsta. Järgmisel päewal teatati, et wenelased on juba kõik linna wiiwad teed okupeerinud, nii et Tallinnast saabunud woor ei pääs-

nud enam läbi. Kuigi ordumeister Wilhelm v. Fürstenberg püüdis kõigest jõust anda abi Narwale, siiski ta ei suutnud korda saata midagi o'ulist, sest raha puudusel taheti mõnelpool sõdureid koguni wallandada. Ordumeister ei annud selleks luba, kuid teda ei wõetud enam kuulda. Ta andis käsu Wiljandis asuwate Riia palga sõdurite pealikule Wulf Singehofile, minna oma meestega Narwa, kuid see ei liikunud paigast. Fürstenbergil ei aitanud nüüd muu nõu, kui palus Riia raadi, et see käsutaks sõdurid Narwa. Saare-Lääne piiskop teatas, et tema oma sõdureid ei saa saata Narwa, samuti Rakwere foogt Geerd Sunn v. Ansteradt keeldus ardmast abi, sest temal polewat tarwilisel määral sõdureid. Ka Tallinna komtuur Franz v. Segenhagen, kes wiibis parajasti wähesel ratta wäerühmaga Toolse lossis, teatas, et tema ei saa haiguse pärast minna Narwa alla, waid pidawat wist pöörduma tagasi Tallinna. Samuti keeldusid Wiru ja Harju mõisnikud oma meestega minema Narwa alla, põhjendades oma teguwiihi sellega, et nende ilmumine piirile wõiks wast äritada wenelasi, nii et need lõpetaksid waherahu.

Riia linn saatis oma komisjari Wulf Singehofi Wiljandisse wallandama sealsid sõdureid. Wiimased aga tõrkusid laialt minema, seletades, nad olewat tehtud lepingu põhjal kohustunud astuma linna teenistusse 3 kuulz, sellepärast nõustuwat ainult sel tingimusel lahuma, kui neile maksetakse palk ette. Singehof ei

wõinud täita nende nõudmist raha kui ka sellekohaste wolituste puudusel. See asjaolu tekitas ärewust sõdurite keskel, ähwardati isegi mäsuga. Samal ajal saabus ordumeistri koadjuutor Gotthard Kettler Wiljandisse. Kuna parajasti saadi Riiaast käst, saata 100 sõdurit Rakwere, siis Singehof pakkus ülejäänud sõdureid Kettlerile, kuna ise tahtis hobuste ning kahurite ja pöörduda tagasi Riiga. Kuid Kettler nõudis, põhjendades Wolmari maapäewa otsusele, et kogu sõjawägi ühes warustusega saadetakse Narwa alla. Singehof waidles wastu, tõendades, et tema ei teadwat midagi sellasest maapäewa otsusest, ja oli nõus täitma Kettleri nõudmist alles pikjade waieluste järele, kuid tingimusel, et kui Riia linn ei taha maksta sõduritele palka, siis seda peab tegema ordu. Jõudnud Rakwere, Singehof ei tahtnud aga enam minna edasi ja seletas, et Riia linn olewat keelanud wiia oma sõdureid kindlustatud linna, nagu seda on Narwa. Peale ägedate waieluste ta alistus siiski jälle Kettlerile, olles nõus liikuma edasi Narwa suunas. Kuid nüüd sõdurid hakkasid nõudma palka, mille maksmiseks polnud aga raha. Kettler püüdis seda laenata, kuid ei saanud, sest keegi, ka Tallinna komtuur, kes wiibis oma sõjawäerühmaga Rakweres, ei wõinud laenata; samuti kurtis Rakwere foogt, et temal puuduwat raha. Kettler suutis siiski rahustada Riia sõdureid ja palus neid minna Narwa alla ühes sinna saadetawa ratta wäega, kuna

Singehof wõiwat jääda Raawerre. Pika kauplemise järele olid ka Singehofi mehed nõus minema Narwa alla, kusjuures Singehof wõttis Kettlerilt lubaduse, et see oma ratsawäega tema sõdureid Narwa all ei jätaks maha. Seega sai asi lahendatud ja ühendatud sõjawägi, kuhu kuulusid Tallinna komtuuri Franz v. Segenhageni, Järwa foogt Berndt v. Schmerteni, Ratwere foogt Geerd Huyn v. Ansteraedti ja Maasilinna foogt Heinrich v. Wulfi wäerühmad, asus teele. 29. aprillil jõuti Baiwara kõrgustikule, kuhu ehitati barakid ja jäädi laagrisse, kuna 8 jõuku (430 meest) Riia palgasõdureid Singehofi juhatusel jõudsid õõsel wastu 1. maid Narwa.

Et orduwägi Baiwara mägedest ligemale ei liikunud, luustisid Wene wäerühmad wabalt linna ümbruses. Õõsel wastu 2. maid tõsteti linnas äkki alarmi; toodi teade, et wenelased rõõwawad Tallinnast saabunud moonawoori. Kohe saadeti sõdureid päästma woori. Tekkis liihike õine lahing, kus 29 sõdurit surmati ja 10 wõeti wangi. Ka wenelaste kaotused olid suured.

3. mail lahkus Tallinna palgasõdurite pealik Wolf Wiegand v. Straßburg linnast, sõites Tallinna tagasi. Tema eesmärgile järgnes 9. mail ordufoogt Ernst v. Schellenberg ühes 40 ratsawäelasega, sõites ameti asjus ordumeisteri juurde Helme lossi, nagu pärast seletas. Kettler aga wiibis oma sõjawäega paigal Baiwara mägede all, kus wiideti aega wõidusõitudega ning muude

lõbustustega, olles nähtawasti äraootawal seisukohal.

Dodetaw sõjahädaoht tekitas Narwale muet. Tundes enda kaitsejõuetust, oli Narwa garnison, mis koosnes 300 Tallinna palgasõdurist ja 150 muust sõdurist, palunud 27. aprillil ordumeisterilt tungiwalt abi, kurtes, et linna ümbruses liikuwat ringi Wene wäerühmad ning sellepärast moona juurdewedu wõimatu. Samuti palusid abi ja moona Narwa raat ning kogukond, wiimane eesotsas pastor Sumen'iga. Kuid nähes, et abi tule ei Riialt, Tallinnalt ega Tartult ning selle tõtku linna seisuford muutumata päew-päewalt kriitilisemaks, kodanikud otsustasid astuda läbirääkimistesse wenelastega erirahu üle, lükates kogu süü, et linn halwas seisukorras, foogti kaela. Selleks läkitati Moskwasse oma saadikud, Joachim Krumhausen ja Arend v. Deden, kuna Zwangorodisse jäid pantwangina raehärra Johann Berndt ja keegi Aschpir Tschermndoi (?). Saatkond wõeti wastu Moskwas kaunis sõbralikult, kuid nõuti juba Narwa wabatahtlikku alistumist, kusjuures tsaari kantsler Adaschew lubas linnale kinnitada „status quo“, kui alistutakse otsekohe Wene wõimule. Ainult sel tingimisel halastawat tsaar ja andwat linnale weel mõnejuguseid kaubanduslikke eesõiguseid. Kuid saadikud ei wõinud seda lubada, tõendades, et neile pole antud sellaseid wolitusi ja et Narwa ei tahtwat mingil tingimusel eralduda Liitwist, mispärast palusid seda küsimust lükata edasi senikui

Liivi saatfond tuleb Moskwasse. Seejuures nad pakkusid isegi raha ja andsid kohustuse maksta iga aasta teatud maksu, kuid sellega enam ei arvestatud.

Kuna saadikute misjonil polnud soovitud tagajärki, nad tahtsid juba lahkuda Moskvasi, kuid nüüd peeti linni, tuues ette põhjuselks, et neil pole wastawat reisiluba. Siis wõeti tarwitusele ähwardused. Surwe awaldas pikapeale mõju, sest saadikud nähes, et nende seisukord ähwardas muutuda õige kriitiliseks, kuna wõis oodata isegi wangistust, pidanud lõpuks nõustumata südamewaluga tsaari ettepanekutega, lubades linna alistumist Wene wõimule.

Seda oli Joann IV just ootanudki. 1. mail 1558 a. ta andis linnale õige armuliku kirja, lubades wabatahtliku alistamise puhul kodanikkude õiguste ja usu puutumatuks. Peale selle lubati veel sõjalist kaitset Liivi wastu, tollimaksust wabastamist ja muud. Wene sõjawäeülema tel keelati ära segada end linna tehingutesse; samuti nad ei tohtinud seal hankida endile wõõraid warandusi. Raubanduse alal töötati anda erilisi suuri wabadusi ja eesõiguseid. Üldse otse külwati üle lubadustega. Sel meelitusel oligi wist teataw mõju, sest nagu näeme hiljem linna wallutamisel, olid mõned wäljapaistwamad kodanikud läinud juba üle wene laste poole ja aitasid oma läbirääkimistega ning õhutusatega ka lossi kättesaamist.

Tagaseltja tehtud kapitulatsioon poleks muidugi leidnud wastu-

wõttu kodanikkude poolt. Kuuldus Kettleri ilmutisest Waiwara alla tõstis linnlaste meeleolu, sest abi näis tulewat õigel ajal. Kui orduwägi ligned Waiwarale, taganesid Wene luurealgad Narwa jõeni, minnes 5 klm. allpool (nähtawasti Wepsküla kohal) üle jõe. Siin jõudsid ordu eelwäesalgad neile järele. Tellis kottupõrge, kusjuures wõeti wangi umbes 100 wenelast. Aga ka 33 sakslast langes wenelaste kätte ja need wiidi wangidena Zwango- rodi. Ülekuulamisel selgus nende seletustest, et Kettler 1000 ratsanifuga ja 700 jalawäelasega on tulemas linnale appi.

Narwa oli küll saanud toetust Singehofi palgasõdurite näol, kuid see abi oli siiski wäike. Kettler aga ei mõelnudki ilmuda oma sõjawäega linna alla.

Peagi tuli asjale järsk pööre, mis wiis linna äkki langusele.

11. mail kella 9 paiku pääsis habemeajaja Cordt Ufkeni (Folkeni) majas tuli lahti, lewinedes haruldase kiirusega naabruses olewatele majadele, nii et warsti lõomas kogu ümbruskond lausa tulemeres. „Fürloß! Fürloß!“ (Feuer los!) karjusid ehmunud kodanikud ja põgenesid tule eest, mis haaras lühikese aja jooksul kogu majaderägastiku. Rabuhirmus jooksti lossi ja selle ees asuwasse wallikraawi warjule. Linna kaitsemisele ei mõelnud enam keegi. Palgasõdurid seadsid endid küll turuplatzil lahingukorda, wõt sid linnawarawate wõtmed enda kätte ja asusid kaitsepositsioonidele. Kuid peagi lõõmaw tuli sundis ka neid eemalduma oma postilt.

Zwangorodis jälgiti Narwa sündmusi suure huwiga. Märgates, et pealetungiks aeg sünnis, asuti palawilufarnase kiiruselga selle teostamisele. Wene kroonika teatel olewat sõjawäeülemad seisnud sellele wastu, rõhutades, et sõlmitud waherahu, kuid sõdurid nõudnud tungiwalt Narwa ründumist, mis ka lõpuks sündinud. Kiires korras saadeti nüüd arwurikas sõjawägi praamidel ja paatidel üle jõe. Kuna nendest ei jätkunud, kasutatud ülesõiduks isegi uksi. Bee wärawast, mis asus praeguse linnasilla kohal, lossi ja linna wahelise wallikraawi äärel, tungisid sisse Aleksei Basmanow ja okolnitsi Danilo Abduschew oma wäerühmadega, kuna Karja wõi Tallinna wärawa kaudu tuli linna Zwan Buturlin oma sõjawäega.

Taganedes lossi sõdurid ei saanud kaasa wõtta kahureid, mis sattusid wenelaste kätte. Wiimasel hakkasid nüüd nendest lasma lossi. Wenelaste kätte jäid ka linna müüridel asetsewad kahurid, mille torud pöörati peagi lossi poole. Seega awati igalt poolt tuli lossi pihta. Kaitsejaskonna õnnetuseks üks suurem kahur Hermanni tornis purunes juba esimeste paukude juures, kuna teine muutus plahwatuse läbi saanud wigastuse tõttu tarwitamiseks sõlmatuks. Seega piiratute seisukord halvenes ühtelugu, kuid pastor Sumeni julgustawad sõnad mõjusid sedawõrt, et alistumiseft ei wõinud olla juttugi. Oldi kindel, et Kettler saadab abi, ja pandi walwur üles Hermanni torni seda jälgima.

Wahepeal wenelased saatsid lossi wärawa ette oma parlamentööri, endise Narwa raehärra Berthold Westermanni, kes teatas piiratutele, et wabatahtliku kapitulatsiooni puhul kogu meeskond ühes naiste ja lastega, samuti ka palgasõdurid, wõiwad wabalt lahkuda, wõttes kaasa kõik warandused. Kodanikele, kes jääwad paigale, lubati aga ehitada tsaari kulul uued majad. Kuid piiratud wastasid ilma pikema järelekaalumiseta:

„Kingitakse waid õunu ja marju, kuid mitte härrandsikke ja würstlike maju.“ Ja tegid libedaid etteheiteid wenelastele, et need olid, rikkudes jämedalt waherahu, tunginud äraandlikult kaitsetu linna kallale.

Westermann eemaldus. Mõne aja pärast ta tuli uuesti wärawa juurde ja ütles:

„Peajuhataja wojewoda Paawel Sapolotski käs kis teile teadada, et temal pole midagi teada waherahust; tulekahjus ta nägewat waid omakas, mida loomulikult ei jätnud tarwitamata.“

Ka seekordne nõue alistumiseks jäi tagajärjetuks. Piiratud palusid süüski aega lõpuliku wastuse andmiseks hommikuni. Waewalt oli aga Westermann lahkunud, kui walwur tornist nägi eemalt liginewaid sõjawäeosi ja hüüdis:

„Meie ratsawägi tuleb!“

Sõdurid ja kodanikud rõõmustasid. Kuid see rõõm lõppes peagi, sest tornist kõlas uus hüüe: „Need pole meie ratsanikud, waid—wenelased!“

Pommitamine kestis ühtesoodu edasi. Westermann tuli uuesti

wärawa ette ja teatas, et woje-wooda ei anna wastuseks aega mitte poolt tundigi, sest olewat saabumas öö. Sellepärast peawad piiratud kohe otsustama, kas alistuda wõi mitte. Wallutawad wenelased tormijooksul lossi, siis tapetawat kõik maha. Ordu sõjawäelt abi ei makswat oodata, sest Waiwara ja linna wahel asuwad suured Wene wäerühmad, ja Kettleri sõjawägi ei pääswat sellepärast nende wahelt läbi linnale abiks.

See ähwardus juba mõjus. Kodanikkude ja sõjawäe esindajad astusid uuesti kokku nõupidamisele, mille tulemusel oli üldine kohkumine, sest aruannetest selgus, et toidu- ja sõjawarustuse tagawarad olid lõppemas. Prowiantid leidus hoopis wähe—kõigest 3 waati õlut, pisut rukkileiba ja -jahu, ainult raswa ja wõid leidus suuremal määral. Püsirohtu oli niisõrd wähe, et seda jätkus waewalt pooleks tunniks. Sellastel tingimustel oli wõimatu kaua wastu panna, pealegi oli lossi ja linna waheline müür pooleldi warisenud. „Sinn on wenelaste käes, linna poolne lossimüür aga kõdunenud; sealt pole wõimalik lossi kaitsta tormijooksu puhul ja waenlast lasta; pealegi lapsed ja naised — ning neid on mitusada — asuwad selle all niiskes wallikraawis, kust ei pääse lossi. Kõik nad on paratamatult määratud hukumisele, sest abi ei tule...“ kõias kaebus paljude suust. Peale pikade wateluste otsustas nõukogu lõpuks alistuda wenelastele häda sunnil.

Rui Westermann ilmus uuesti wärawa ette, nõudes peatset wastust, kuna wastasel juhul ähwardati mitte ühelegi armu anda, ja et Wene ülemjuhataja käsis kohe alustada tormijooksu, siis piiratud olid walmis kapitulationile, palusid ainult weel isiku puutumatuks. Seda lubati, ja siis Wene ülemjuhataja käsis läkitada lossist läbirääkimistele tingimuste üle 4 esindajat: 2 sõdurite ja 2 kodanikkude poolt. Sellepeale awati lossiwäraw, üle kraawi wiid tõstesid lasti alla, ja rutuga walitud esindajad asusid teele Wene ülemjuhataja juurde. Rui nad parajasti sammusid üle selle silla, nende selja taga sai surma Zwangorodist lastud kuuli läbi keegi kindluse müüride wahelt wäljunud uudishimulik kodanik, sest wenelased pommitasid ühtelugu edasi, mis wõis olla tingitud küll sellest, et seal ei teatud weel midagi algawatest läbirääkimistest.

Wene ülemjuhataja ootas lossist saabuwait esindajaid ühe tulekahjust puutumata jäänud maja lahtisel rõdul, üsna lossi ligidal. Päike oli juba loojunud, kui algasid läbirääkimised. Peale pikki waielusi jõuti alistumise tingimustes kokkuleppele. Kodanikud, kes soowisid linnast lahkuda, wõisid wõtta kaasa kogu waranduse, mida suutsid ära wiia, wälja arwatud ainult relwad. Ülemjuhataja omalt poolt lubas anda neile kaitsjaks ratsaeskordi, kes saadaks lahkujaid Wene sõjawägede piirkonnast wälja poole miili kaugusele. Siis ülemjuhataja käsis tuua wett, pesi end ja kummar-

das risti ette selle tõendusels, et täidab oma lubadusi ja et ükski wenelane ei lähe enne lossi, kui seal on lahkunud kõik liiwimaa-lased. Enne kapitulatsiooni tingimuste täitmist ülemjuhataja nõudis weel, et 2 Narwa kodanikku, Bastian ja Lambertus, jäetaks pantwangideks, kuna ta omaltpoolt kohustus ka andma 2 pantwangi.

Oli saabunud pime õõ, kui algas piiratute lahkumine lossist. Mehed ja naised kõndisid käsikäes, kandes süles lapsi. Oma waranatuselst nad wõisid wõtta ühes ainult seda, mis oli wõetud kaasa lossi; kõik muu warandus oli hukkunud tules. Läbistudes mahapõlenud linna nad nägid kõikjal suitsuwaid maja aherwarfi; ainult n. n. „Wiru“ wäraw oli jäänud terweks ja paistis wises ähmjas pimeduses musta, wiirastuslise siluetina.

Särgmise päewa hommikuls (12. mail) jõudsid emigrandid puruwäsinult Baiwarasse Kettleri laagrisse, leides ka seal eest tulekahju, sest kuudes Narwa langust oli otsustatud taganeda, milleks liiwideriti laager. Wae-waga lohistades jalgu, olles surmani wäsinud kõigist möödunud päewal läbielatud hirmust ja wintsutustest, samuti wõisest pikast teekonnast, emigrandid olid nüüd weel sunnitud wõtma osa mõne põlewa baraki kustutamisel, et päästa endale hädawajalikuks puhkels peawari.

Weel samal päewal orduwägi liikus edasi Rakwere suunas, wites kaasa Narwast saabunud emigrandid, keda oli kaunis palju,

sest ainult wäike osa kodanikest oli jäänud oma majade aherwartele ja wandunud Moskwa tsaarile truudust.

Nii kirjeldab Narwa langust Riia komisjar Wulf Singehof, kes oli wiibinud kogu piiramise ajal lossis ja iselikkult wõtnud osa läbirääkimistest Wene ülemjuhataja Sabolotskiga nende 4 esindaja hulgas, keda selleks wolitati.

Kuidas wõis tekkida oieti nii laialine tulekahju?

Mõned ajaloolased arwawad, et siin oli tegew suurel määral äraandmine, sest näiteks Krumhausenil olnud juba ammu enne sõda tsaarilt saadud luba kauplemiseks Wene linnades, mispärast keda kahtlustataksegi Wene orientatsioonis. Kuid tema sümpaatsus Wenele ei anna weel põhjust oletuseks, et ta mängis linna langusel äraandlikku osa, pealegi kui arwestame asjaoluga, et ta olles saadikuks waherahu läbirääkimistel Moskwas palus Narwat mitte eraldada Liiwist, samuti tema õiguste alalhoidu. Kettler aga wiiwitas abisaatmisega, pidades oma sõjalisi jõude liig nõrgaks ja olles kindel, et linn suudab oma müüride ja raudwärawate abil kõik waenlase riündumised julgesti tagasi lüüa.

Mõned Liwi hallikad toowad isegi teate, nagu oleks bürgermeister Joachim Krumhausen, minnes läbirääkimiste puhul Zwangorodi, käskinud sugulasi süüdata linn põlema. Selleläbi lewinudki 11. mail tulekahi nii laialises ulatuses ja keegi seda ei püüdnud kustutada. Kõneldakse

fa, et Kettler tahtnud saata Narwa tuld kustutama oma ratsawäe, kuid teine bürgermeister Hermann thor Mühlen teatanud Kettlerile, et tuli likwideeritud ja abi pole enam tarwis. Uhe sõnaga — paljud hallikad seavad tulekahju ühendusse mõne Narwa raeliikme äraandmisega. Kuid fakti, et see tõesti nõnda olnud, pole keegi suutnud teha kindlaks, kuigi wõib oletada, et Narwas tol ajal oli pääsmas wõidule Wene orientatsioon. Ega muidu poleks jäänud kohale ja warustatud mõnesuguste eesõigustega enamik raeliikmeid, ja Krumhausen oma poegadega etendas veel kaua tähtsat osa Wene wäliskaubanduses. Narwa languse puhul koosnes linnaraat järgmistest isikutest: bürgermeister Joachim Krumhausen, raehärrad: Hermann Arndt, Hans Hulshorst (endine bürgermeister), Heinrich Koene, Antonius Pfaffersack, Bastian v. Werden, Hans Fahrensheit, Reinhold v. Bucken, Evert Boese, Jorge Müller, Kaspar Bleck, Lamprecht Fahrensheit, Lambrecht Kemmerlingk, Heinrich Hartwig (linnasekretär) ja Markus Schmidt.

Wenelased leidsid wallutatud linnast palju Hansa kaupmeeste kaupe, kuna sõjavarustusest langesid nende kätte püstitohu ja relwade tagawarad, ka 230 kahurit.

Kuuldes Narwa langust Joann IV rõõmustas väga, kirjutas Forsten. See, mida ta oli juba ammu ihaldanud, täidus wiimaks ometi. Ja ühtlasi selgusid nüüd tema tõsised kawatsused, millest olid Rootsi agendid warem teatanud Gustaw Wasale, nimelt,

et sõja tõsiseks põhjuseks polnud mitte Tartu piiskopkonnalt nõuetaw maksuwõlg, waid tsaari soov — wallutada Narwa ja Tartu.

Narwa kui tugewama piirikindluse langus oli suureks kaotuseks ordule. „Narwa, mis nüüd wenelaste käes, on ainuke Liwiimaa film (das einzige Auge zu Liffland),“ kirjutas Kettler oma teadaandes keisrile, „sellepärast oleks tarwis ta tingimata taas wallutada, kuna ilma Narwata, mis heaks toetuspunktiks, pole wenelased kardetawad.“

Kettleri sõjawägi oli taganedes jäänud peatuma Pürtse jõe äärde, kus seisis laagris Tallinna komtuuri Segenhageni, Maasilinna foogti Wulfi ja Järwa foogti Schmerteni juhatusel. Ka Harju-Wiru rüütelkond ja juuli alul Wirusse jõudnud Saare-Lääne piiskopkonna foogt Christoph v. Münchhausen olid seal oma meestega. Kettler ise oli läinud Wiljandi. See sõjawägi, mis koosnes 500 ratsanikuist ja umbes 300 palgasõdurist, pidi Fürstenbergi kawatsuse järele tungima üle Narwa jõe ja minema mööda Peipsi idakallast Pihkwa piiril teotsewatele wenelastele seljataha, et siis ühisel jõul kaheit poolt korraga ründuda wenelasi, kui see aga wõimatu, siis tulema Kirumpää alla. Ordumeistri käsk saabus 3. juunil Pürtse laagrisse, kuid seal polnud sellega rahul. 6. juunil teatati ordumeistrile, et sõjakäel Peipsi taha ei ole teostataw, sest olewat wõimatu minna üle laia jõe ja teiseks nad olewat kuulnud, et Wene pool kaldal Peipsise suubub pal-

ju jõgesid, kust üleminet seotud suurte raskustega. Oma sõdu-reid tuua kirumpähe ordumeistri käsutusse oleks aga hädaohtlik, sest wenelastel olewat kawatsus tungida Alutagusest edasi Rakwere ja Tallinna suunas.

Nii nurjusid kõik ordumeistri kawatsused wasturiinnaku suhtes. Iga üffil wõimumes toimis oma-pead ega allunud distsipliinile.

Pärast Narwa wallutamist tuli järg Wastnarwa kätte. See wäike kuid tugew ordulos oli piiratud kolmest küljest sügawa kraawiga, kuna neljandast küljest pakkus head katset lai Narwa jõgi. Kuna läbitud tuli sõjseid maid, wõis sõjawägi liikuda edasi ainult pikkamisi, nii et Narwast saabu Wene sõjawägi Danilo Adaschewi juhatusel jõudis alles 25. mail Skamjasse, milline küla asetseb teisel pool jõe, Wtroja jõe suudmel, just Wastnarwa wastus. Sealt saadeti Paawel Sabolotski juhatusel olewad ratsawäerühmad üle jõe ainsamat Kuremäe poolt lossi wiivat teed oma alla wõtma. Seda ülesannet oli kerge saata lorda, sest ordu sõjawägi ei teinud mingit katset lossile appi minetuks. Seepeale saadeti Wene peawägi üle jõe Wastnarwa müüride alla, kus hakati ehitama piiramistorne ja pommitama lossi. Et sõjawäge oli siiski napiwõitu, nõudis Adaschew Pihlwaft abiwägesid. 5. juulil saabuski würst Trojekurow mõningate abiwägedega Wastnarwa alla, nii et piirajate arv ulatas 15—17.000 meheni. Nüüd hakati lossi tõsijelt ründuma ja pommitama.

Piirajate rõngas tõmbus järjest loomale, ja piiramistornid nihutati ikka ligemale lossi müüridele. Kuna kaitsjaskond oli wäike (umbes 30 inimese ümber) ja abi saamiseks lootust wähe, siis õfutus wõimatuks kaua wastu panna. Seisukord oli täiesti lootusetu. Siiski ei kaotanud Wastnarwa foogt Diedrich v. Steinfule julgust, waid organiseeris hoolega wastupanu. Juba 31. mail ta palus ordumeistrilt abi, kurtes, et lossi jäänud ainult haiged ja need, kellel polnud wõimalust põgenemiseks. Teised kõik lahkunud pärast Narwa langust lossist, wiies kaasa oma warandused. Kettler, kes wiibis ordu sõjawäega Waiwara laagris, ei saanud aga abi. Samuti jäid tagajärjetuks ka kõik teised tungiwad abipalwed, mida saadeti Pürtse laagrisse. Nähes, et abi ei tule ja pikem wastupanu wõimatu, sest wenelased walmistusiid juba tormijooksule, foogt oli sunnitud kapituleerima 6. juunil wenelastele ja taganes wäheste inimestega Rakwere, jättes maha kõik warandused ja sõjawarustuse. Rohale jäänud sakslased, eestlased ja wadjalased aga wandunud tsaarile truudusewannet igaweseks ajaks, märgib Wene kroonika.

Wastnarwa langusega lõppesid wenelaste suuremad sõjalised operatsioonid Alutaguses. Lossi piiranud sõjawägi saadeti enamikus Pihlwasse, kuna Wastnarwa ja selle umbruse kaitsjaks jäi Sabolotski. Narwa raioonis asuwad sõjawäed allusiid aga Basmanowile ja Buturlinile.

1881. Aast. 122

Pärast Narwa wallutamist wene-
 nelased Alutaguses mingit tõsist
 rünnakut ette ei wõtnud, ainult
 wäiksemaid sõjawäekõsusi, mille
 juhatajateks pealikud (golowaad),
 saadeti rüüstama Jõhwi kihel-
 konda. Juuni alul rüüstati nen-
 de poolt müüri ja kraawiga
 ümbritsetud Jõhwi kirik ja tapeti
 seesolijad. Siis asuti 2 klm. ee-
 mal asuwa Taubedele kuuluwa
 Edise lossi piiramisele. Ordumeis-
 ter Fürstenbergi kirjast Tallinna
 sündikus Just Clodt'ile selgub, et
 juba 6. juunil oli Edise piira-
 mishädaohus. Wenelased nõud-
 sid alistumist, kuid kuuldes, et
 Tallinna kaaperlaewad ilmusid
 rüüstama Narwa jõesuu tagust
 Ingeri rannikut, taganesid ruttu
 Narwa suunas. Kuid tulid peagi
 tagasi, sest juba 7. juunil sai or-
 dumeister teate Edise langusest.
 Renneri kroonika teatel olewat
 Edise omanik noor Berend Taube,
 kes ise teenistuses Järwa foogti
 sõjawäes, määranud Edise hal-
 duriks kellegi Hieronymus Rentsch.
 Sellelt nõudnud Wene pealik
 lossi alistumist, lubades talle kin-
 tida ühe weskki (wist Pühajõe
 weskki) pärisomanduseks. Rentsch,
 nähes et wastupanu asjatu, sest
 kaitsjaskond koosnenud kõigest 10
 sõdurist, kõik teised olnud põge-
 nenud, kapituleerinud lossi wa-
 batahtlikult wenelastele, kes mees-
 konna wiinud wangidena Narwa,
 kus neilt wõetud wanne, et nad
 ei wõtaks enam osa sõjast Wene
 wastu. Siis neid lubatud minna
 wabalt Tallinna.

Wäikesel kuld kaunis tugewasti
 kindlustatud Edise langus awas
 wenelastele tee edasitungiks lään-

de. Rüüstati ja põletati Jõhwi
 taguseid mõise ja külasid, 7. juunil
 tulnud mõned Wene wäerühmad
 juba Pürtse jõeni, kus siis
 piiramise kartusel likwideeriti or-
 duwäe laager ja taganeti üle
 Runda jõe, jäädes peatuma alles
 Rakweres.

Narwa langus oli tähtsaks ar-
 gumendiks Wenele, andes tõuke
 edaspidiseks lawakindlaks maa
 wallutamiseks, sest ordu sõjaline
 jõuetus oli nüüd paljastatud ja
 Narwa kui Liiwimaa wõti ja
 tugewaim orduloss idas, wallu-
 tatud hoopis tühise waewaga.
 See otsustas ka Liivi saatkonna
 saatuse Moskwas, nii et 3. juu-
 nil alganud läbirääkimised ei an-
 nud enam mingisuguseid taga-
 järgi. Wenelaste sõjaline prestiiis
 oli tõusnud ja see mõjutas ka
 sõja jätkamist Wene poolt. Saad-
 idud tulid Moskwa tagasi, ilma
 et nad oleks suutnud rahu kasuks
 midagi teha. Moskwa isu Lääne-
 meremaade wallutamiseks kaswis;
 nii ei jäänud üle muud kui sõda.

Et täita oma lubamist, wene-
 lased kinnitasid Narwale kohe ta
 õigused, kuna kohalejäänud elan-
 nitele anti isegi ainelist toetust.
 Ka ümbruskonna elanikele anti
 wiljaseemet, samuti loomi maha-
 pidamiseks. Esmajoones hakati
 siia ehitama Wene kirikuid, üks
 neist lossi eelkindluse õuele, teine
 praeguse Suure tänawa nurgale
 linnamüüri juurde, kus nüüd
 Kraawi tänaw. Arhimandrit War-
 folomei ühes teiste waimuliku-
 dega saadeti neid fisse õnnista-
 ma. Wigastatud linnamüürid ja
 wärwad parandati ära, ja jõe-
 ehitati sild. Eriti hoogsalt hak-

kas nüüd edenema väliskaubandus, sest Hansa ja muude maade laewadel awanes wõimalus kaubelda wenelastega Narwas ilma kuluka ja tülika wahetalitusega. Ka andsid wenelased välismaa kaupmeestele Narwas kaubitsemiseks laialisi eesõigusi. Pole kahtlust, et see Wene aeg osutus Narwale kuldseks ajaks. Ta omandas nüüd kaubanduses ülitähtsa seisukoha, saades ainamaks sadamaks kaubawahetuses välismaadega kogu Wene riigis ja jättes seega Nowgorodi ajutiselt täiesti tahaplaanile. Joann IV kuulutas Narwa wabasadamaks, awas siin kõigile wõrastele kaupmeestele türu ja lubas neil awada oma kaubakontoreid. Eriti elawnes kaubandus Inglise ja Hollandiga, mis oli senini väga raskendatud. Mõned suuremad Inglise kaupmehed, näiteks Christophor Hudson, Laurentius Manley ja George Middleton awasid Narwas oma kaubakontorid, sest Inglise kuninganna Elisabethil olid väga sõbralikud suhted Joann IV-ga. On teada juhtum, kus ta nõudis Wenelt, et see taristaks Narwas asuwaid Inglise kaupmehi Thomas Gloveri, Ralf Butteri, James Wattoni ja Christophor Benneti mõningate Inglise seaduste rikkumise eest. Aljaloolase Fletcheri teadete järele weetud Narwa kaudu aastas üksnes waha 50.000 puuda välismaale, kui aga Narwa oli langenud 1581 a. Rootsi kätte, kahanenud selle wäljavedu 10.000 puudani.

Ka Rootsi kuningas Gustaw Wasa püüdis soodustada häid suh-

teid Wenega, lootes kasu kaubanduslikust läbikäimisest, mis nüüd muutus elawaks Narwa kaudu. Ja Daani kuningas Christian III jälgis hoolega Liwi sündmusi. Kohaliku daanimeelse orientatsiooni pealekäimisel ta läkitas tsaarile kirja, nõudes et hoidutaks rüüstamast Tallinna maakonda, sest Narwa ühes Harju ja Wirumaaga kuuluwat wanade õiguste põhjal Daanile. Wenelased aga jättsid nõudmise kui ebasündsa tähelepanemata.

Kuna väliskaubandus Narwaga hoogsalt laienes, said Liwi linnad, eriti just Tallinn, kellel seni olnud suured õigused kaubitsemise alal Soome lahes, suurt kahju. Loomulikult püüti oma wanu õiguseid ikka alal hoida, keelates omawolilist kaubitsemist. Kuna aga sellekohasest keelust ei hoolitud, palus Tallinn 30. mail 1558 a. ordumeistrilt luba, saata kaaperlaewu merele takistama kaubitsemist Wenega Narwa kaudu. Ordumeister lubas. Kohe seati kaupmeeste kulul walmis 7 kahurlaewa 300-pealise meeskonnaga. Juba juulis korraldati esimene rüüstretk waenlase maale, kus rüüstatud Ingeri rannikut kuni Neewa jõesuuni ja põletatud maha umbes 300 küla. (!) Siis teadustati kaaperlaewade tegewusest ka Rootsi kuningale ja Soome hertsog Johannile, paludes mitte teha takistust kaaperlaewadele, kui need tulewad torimi puhul warjule Soome sadamatesse, sest kaks kaaperlaewa juhti, Berthold Buschmann ja Gottschalk Zimmermann, olid Soome wetes ühe Wene lodja kinni

wõtnud ja mehed wisanud üle parda merde, siis rõõwitud kauba wiinud Wiiburi sadamasse, kuid sealne foogt nad wangistanud. Tallinna kaaperlaewad said nuhtluseks kogu kaubalaewastikule Soome lahes, sest kuigi ordumeistri määruse järele lubati konfiskeerida ainult Wene laewu, sellest hoolimata nende tegewus pöördus peagi kõigi Narwa sõitwate laewade wastu, mis loomulikult tõi suurt kahju Hansa linnadele, eriti just Lüübekile, kelle waenulikkus Tallinna wastu suurenes nüüd hoogsalt.

Waatamata kõigile tõketele Hansa kaubawedu Narwa ja Wiiburi kaudu muutus 1559 a. kewadel jälle elawamaks. Tallinna kodanikud waadelnud Rannawärawa wallilt „suure südamewalguga“, kuidas Hansa laewad sõitnud otseteed linnast mööda Narwa suunas. Et seda takistada ja oma endiseid õigusi wäewõimuga panna maksma, asuti jälle agaralt laewade kinnipüüdmisele. Selleks warustati weel 6 laewa kahuritega ja saadeti admiraal Hildebrand Kolthoffi juhatusel merele. Isegi Tallinna sadamas ajuwatel Hansa laewadel konfiskeeriti kaubad. Siis paluti ordumeistrit muuta kaaperlaewade suhtes oma määrust, mis oli sibiitud ainult Wene laewade suhtes, laiendades seda kõigi Wenese sõitwate laewade kohta. Ordumeister andisgi loa, et konfiskeeritaks kõik Wenese sõitwad laewad. Kohe asuti hoolega selle teostamisele, püüdes kinni kõik Narwa suunas sõitwaid laewu. Kaaperlaewade tegewus arenes peagi

niiwõrt laialiseks, et linnaraat oli sunnitud andma käsu, mitte puutuda neid laewu, mis ei sõida Narwa ja Wiiburki.

Suurenemise laewade ja kaupade konfiskeerimine tekitas Lüübekis suurt pahameelt. Ühwardati kogu ni saata Wiiburi wetesje kaubalaewade kaitseks kahuritega warustatud laew. Wiimaks jõuti Lüübekiga siiski kokkuleppele selles, et laewad jäetaks puutumata juhul, kui nad ei wea Wenese sõjawarustust. Tallinn lubas edaspidi konfiskeerida ainult „keelatud kaube“ (s. o. sõjawarustust), jättes puutumata muud kaubad, kuna Lüübek omalt poolt andis kohustuse Wenese sõjawarustust mitte wedada. Ühtlasi nõuti Hansa kaupmeestelt, et need ei jääks Wenese talweworterise ega annaks kajutada oma laewu wenelastele sõjaliseks otstarbeks. Et aga Lüübeki laewad püüdsid neist lubadustest mööda hiilida, siis tegi ordumeister Gotthard Kettler peagi korralduse, et peetaks jälle kinni kõik Wenese minewad laewad. Tulemuseks oli, et mõne päewa jooksul langes kaaperlaewade küüsi paarkümmend Lüübeki laewa ja nende meeskonnad toodi wangina Tallinna. See ajas Lüübeki uuesti wihale; anti isegi kaebus keiserlikule kammerkohtule. Et aga Liwi polnud seni saanud mingit suuremat sõjalist abi ei Hansalt ega Saksa keiserriigilt, kellele ta küll juriidiliselt kuulus, siis ei loobunud Tallinn oma tegewusest.

Wahepeal oli surnud Liwi suhtes lojaalne Gustaw Wasa ja troonile pääsnud Erich XIV, kes

hakkas agressiivselt püüdma Põhja-Eesti ühendamist Rootsiiga. Kui Tallinn oli alistunud Rootsile, keelas Erih XIV Hansal kaubaweo Narwa hoopis ära, lubades iga tabatud Lüübeki laewa saagist poole kinnipüüdjatele. Samuti keiser Ferdinand I keelas 1561 a. kaubaweo Narwa, kuna ta juba warem oli palunud ühineda selle keeluga Daani kuningat Friedrich II, Erih XIV, Inglise kuningannat Elisabethi, Hollandi walitsejannat Margaretat, Lüübeki ja teisi kaubalinnu. 1562 a. hakkas ka Rootsi wahilaewastit blokeerima kogu Soome lahte Uusimaa ja Narwa wahel, konfiskeerides sama aasta jooksul 32 Narwa minewat laewa. Selle tagajärjel Lüübek liitudes Daaniga alustas Rootsi wastu sõda, millel aga polnud mingit edu. Konfiskeeritud kaupade wäärtus ulatas 1562—64 a. 1.416.491 margani. 1565 a. paiku liikusid Rootsi sõjalaewad admiraal Hans Barssoni juhatusel Soome lahes ega lastnud laewu minna Narwa, kuna teine admiraal Bengt Rääf püüdis hoolega sealt tulewaid laewu. Selle tagajärjel Narwa kaubandus langes tunduwalt.

Ka rängemate karistuste osaliseks said tabatud kaubitsejad. On teada juhtum, kus konfiskeeriti Hollandi laew, kuigi kapten tõendas, et ta ei tulewat Narwast. I madrus tapeti, kapten ja meeskond mehed kaebasid alataja, et nende kaupe merel rööwitud. Näiteks 16. okt. 1565 a. Narwa wojewooda Feodor Schtshelkow teatas Tallinna raadile, et Tallinna

kaaperlaewad rööwinud Narwa kaupmeeste laewu, nimelt rae-härra Zacharias Deden ja Rodion Litborg saatnud oma laewad „mere taha“, kuid Tallinna kaaperlaewad rööwinud neilt kaubad. 1566 a. wõtsid wahilaewad finni Narwa kaupmehe Arend v. Dedeni laewa, mis tuli Narwast. Laewaomanik wangistati ja wabastati hiljem alles Narwa naimestniku Grigori Sabolotski tun-giwal nõudmisel.

Sama aasta jooksul wõttis Rootsi admiraal Horn Soome lahes finni üldse üle 200 laewa, mis olid täidetud kalli wälismaa kaubaga ja sõitsid Wenesse.

Et wõidelda edukalt rööwimiste wastu, olid Inglise kaubalaewad kaitstud hulga kahuritega. 1567 a. tõi Inglise kaubandusagent Hudson sarnastel laewadel 11 milj. naelsterlingi wäärtuses kaupe Narwa. 1569 a. ta saabus koguni 3 laewaga. Tagasisõidul tema laewu piirasid Danzigi kaaperlaewad, kuid löödi tagasi. Üks Danzigi laew pääsnud terwelt minema, teine saanud wigastada ja põgenenud ka, kuid 4 laewa 82-pealise meeskonnaga sattusid inglastele kätte. Mehed toodi nüüd wangina Narwa ja anti üle sealsese wojewoodale. 1570 a. poodi nende kapten Usmus Henrikson Narwas wõlla. Sama saatuse osaliseks said üle 70 merirööwli tema salga hulgast.

1568 a. olnud Narwas 33 Lüübeki laewa, 1570 a. — 40 laewa. Peale selle hulganähtawalt Inglise laewu. Siia tulid Armeenia ja Persia kaupmehed. Kaubahinnad ol-

nud Narwas odawamad kui Saksamaal, ja wäliskaupmehi isegi kositatud Narwa nimestniku juures.

1569 a. tõugati troonilt Erich XIV ja kuulutas end kuningaks tema wend Johann III, kes olles abielus Poola kuningaga õega kuulul poolasõbraliste hulka ja oli seega Joann IV-st wihatud. Rootsi-Wene wahelord muutus nüüd peagi terawaks ning argnes lõpuks sõjaks. Kaubaweo Soome lahes hakati tegema suuri taksitusi, ja see halwas Narwa kaubandust tuduwalt. Kuid Straalsundi lepinguga 1570 a. pidi Rootsi kuulutama wabaks kaubatee Narwa ja nüüd hakkas kaubandus seal jälle õitsema. Kuid mitte kauaks, sest sõjategewuse lahtipuhkemisel Wene ja Rootsi wahel 1571 a. hakati uuesti rööwima laewu. Samal aastal ka Poola kuningas Sigismund II August keelas ära kaubaweo Narwa.

1574 a. oli uuem Rootsi wahilaewastik merehädas Narwa lahes, kusjuures admiraalilaew jooksis kinni madalikule. Meesfond hukkus, ainult üks kõrgem ohwitser Anton Bloch, päritoluga Meisenist, Saksamaalt, pääsnud randa ja wiidud wangina Narwa, kus teda kaua kinni peetud ja lõpuks üles poodud.

1575 a. rootslased wõtsid Soome lahes kinni 18 Liiubeki laewa, mis olid teel Narwa suunas. Siis nad põletasid maha Liiubeki pakhausid Narwa jõesuu juures. Seefordset Liiubeki kahju hinnati 700.000 taalrile.

1574 a. olid rootslased katjunud wabastada Wirumaad, tulles piirama Rakweret, kuid see eba-

õnnestus. Wastukaalus selle wenelased wallutasid järgnewatel aastatel Pärnu, Padise, Haapsalu ja Lihula ning piirasid Tallinat, kuigi tagajärjeta. Kuna manner oli nüüd peaaegu terwes ulatuses okupeeritud ja rootslased olid ülekaalus ainult merel, siis wõeti siit ette rüüstretkeid wenelastele kuuluwale rannikule. Nii pommitas Rootsi sõjalaewastik 1577 a. Narwa jõesuud ja saatis seal desfandi maale, kes põletas maha Kossoni suudmel 3 puust kantši, milles hukkus 75 wenelast; 5 meest, kes põgenesid tulest wälja, wõeti wangi.

18. juulil 1579 a. tungis admiraal Bengt Severinsson oma laewastikuga Narwa jõe, rüüstas Iwangorodi ja Narwa alewid paljaks ning põletas neeb maha. Sügisel tuli Heinrich Horn arwurkka sõjawäega piirama Narwat. Et aga ilmastik oli halb, sest igapäew sadanud wihma nagu oawarest, nii et sõduritel riided seljas mädanenud ära, siis polnud piiramisel edu. Peagi tuli puudus toiduainetest, sest moonalaewad ei jõudnud Rootsi kohale õigeks ajaks. Nälja ja külma mõjul tekkisid nakkushaigused, wiies palju sõdureid hauda. 3 nädalise asjatu piiramise järele lahkusid rootslased Narwa alt, kaotades 4000 meest.

Narwa oli küll päästetud, kuid mitte kauaks. Rootsi sõjaline wõime hakkas nüüd tõusma, ja see ei töotanud midagi head Wenele, kes sõjas Poolaga hakkas jääma alla. 1581 a. juwel järgneski uus Narwa piiramine, mis wiis linna langusele.

Allikatena kasutatud kirjandus.

- Kruus, S. Bene-Liivi sõda. 1924.
- Rosenberg, E. Wirumaa. 1924.
- Arndt, Johann. Der Liefländische Chronik. II Teil. 1753.
- Beiträge zur Kunde Est-, Liv- u. Kurlands. 3. Band. 1884. Gotthard v. Hansen: Briefe Erichs XIV aus dem Revalschen Ratsarchiv.
- Bienemann, Fr. Briefe u. Urkunden zur Geschichte Livlands in den Jahren 1558—1562. B. I—V. 1865—76.
- Dreyer, Alfred. Die lübbisch-livländischen Beziehungen zur Zeit des Unterganges livländischen Selbständigkeit 1551—1563.
- Gadebusch, Fr. Konrad. Livländische Jahrbücher I. 2. 1780.
- do— Auszüge aus den der Stadt Narva vom Jahre 1345 bis 1698 erteilten Privilegien und Verordnungen. K. S. v. Busse: Archiv für die Geschichte Est-, Liv- u. Kurlands I. 1845.
- Hansen, S. J. Geschichte der Stadt Narva. 1858.
- do— Ergänzende Nachrichten zur Geschichte der Stadt Narva vom Jahre 1558.
- Henning, Salomon. Liefländische-Churländische Chronika. 1848.
- Hjärn, Thomas. Est-, Liv- u. Lettlaendische Geschichte. Monumenta Livoniae Antiqua I. 1835.
- Napiersky, R. E. Index corporis historico-diplomatici Livoniae, Esthoniae, Curoniae I. 1833.
- Kelch, Chr. Liefländische Historia. 1685.
- Lübeck u. Narva. 1550—1560. Inland 1861, nr. 12.
- Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- u. Kurlands. IX. Band. 1865. Die Uebergabe Narva's im Mai 1558 nach Wulf Singehoff.
- Nyestädt, Franz. Livländische Chronik. Monumenta Livoniae Antiqua II. 1839.
- Napiersky, R. Russisch-livländische Urkunden. 1868,
- Renner, Johann. Livländische Historien. 1876.
- Richter, A. v. Geschichte der dem russischen Kaiserthum einverleibten deutschen Ostseeprovinzen I, 2. 1858.
- Russow, Balthasar. Chronika der Provinz Lyffland.
- Ruthenberg, D. Geschichte der Ostseeprovinzen Liv-, Est- u. Kurlands. II. 1858.
- Schirren, C. Quellen zur Geschichte des Unterganges livländischer Selbständigkeit. B. 1—9. 1861—81.
- do— Neue Quellen zur Geschichte der Untergangs livländischer Selbständigkeit. B. 1—3. 1883—85.

Seraphim, Ernst. Livländische Geschichte von der „Aufsiegelung“
der Lande bis zur Einverleibung in das russische Reich. I.
Schriften der Narvaschen Alterthums-Gesellschaft. 1—4. 1864—65.
Sitzungsberichte der Narvaschen Alterthums-Gesellschaft. 1—33.
1864—68.

Annerstedt, Cl. Grundläggningen af svenska väldet i Liv-
land 1558—1563.

Annerstedt, Thure. Svenska väldet i Livland 1564—1570.
Pallin, J. R. Underhandlingar mellan Sverige och Lifland
1554—1560.

Tidander, L. G. T. Krigsföretagen i Livland under Erik
XIV's regering. 1892.

Карамзинъ. Исторія Государства Россійскаго. 1819.

Костомаровъ. Ливонская война. I. 1864.

Курбскій, Андрей. Сказанія князя Курбскаго. 1842.

Полное Собрание русскихъ лѣтописей. XIII. Лѣтописный
Сборникъ, именуемый патріаршею или Никоновскою
лѣтописью. IV. Псковская первая лѣтопись.

Петровъ, А. В. Городъ Нарва. 1901.

Соловьевъ, С. Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ.

Середонинъ. Сочиненіе Джильса Флетчера «Of The
Russe Common Wealth» какъ историческій источникъ.

Форстенъ, Г. Б. Борьба изъ-за господства на Балтій-
скомъ морѣ въ XV и XVI столѣтіяхъ. 1884.

—do— Акты и письма къ исторіи Балтійскаго вопроса въ
XVI и XVII столѣтіяхъ. I. 1899.

—do— Балтійскій вопросъ въ XVI и XVII столѣтіяхъ. I. 1893.

Чешихинъ. Сборникъ матеріаловъ и статей по исторіи
Прибалтійскаго края. 4 тома. 1876—82.

Romanowski, Jan Nepomucen, Dr.:

Wojna Zygmunta Augusta z zakonem inflantskiem roku 1557.

(Roczniki towarzystwa przyjaciol nauk poznanskiiego.)

Tom I. 1860.

